

CONSERVAREA TAVANULUI PICTAT DE LA MUZEUL JUDEȚEAN SF. GHEORGHE-COVASNA: PROBLEMATICĂ, METODOLOGIE, TEHNOLOGIE, ÎNCERCARE DE AUTENTIFICARE ȘI DATARE

de VASILE SOTELECAN,
CORNELIU BUCȘA
și NATALIA DEAC

În anul 1974 apare Legea 63, legea ocrotirii patrimoniului cultural național și care prin articolele sale demonstrează, odată mai mult, grija și locul deosebit pe care le ocupă în politica internă a P.C.R. și a statului nostru, viața culturală a poporului nostru și ca atare mărturiile istorice, artistice, literare, culturale în general, aflate în țara noastră, pentru indiferent de ce proveniență ar fi, ele demonstrând, în ultimă instanță, unitatea de nezdruccinat a poporului român și a naționalităților conlocuitoare.

Articolul de lege care dispune înființarea Laboratoarelor zonale de conaervare-restaurare preanonizează ca acestea să-și manifeste activitatea pe un teritoriu ce cuprinde mai multe județe ; în cazul Laboratorului zonal din Sibiu, zonarea s-a decis diferențiat pe tehnici de restaurare, pe domeniile de activitate. În cazul Laboratorului de pictură și cel de mobilier de epocă-lemn aria de activitate cuprinde județele : Hunedoara, Alba, Brașov, Covasna, Harghita și Sibiu.

Această zonă de activitate se materializează prin intervenții efective pe teren și restaurări la sediu, ori de câte ori sînt solicitate de Oficiile județene în cauză la O.P.C.N. Sibiu și sub îndrumarea expresă a C.C.E.S. București, Direcția Artelor și Instituții de spectacole, Compartimentul conservarea și restaurarea patrimoniului cultural-național și care decide oportunitatea unei intervenții de conservare-restaurare în oricare și din orice zonă a țării, în funcție de necesități.

Avînd în vedere aceste criterii, O.J.P.C.N. Covasna a sesizat și a solicitat conservarea-restaurarea tavanului pictat, executat la 1760.

Din documentația de fond a acestei solicitări, pînă la deplasarea efectuată în 30 septembrie 1980 la Sf.Gheorghe-Covasna, reiese că :

- tavanul este din lemn pictat și casetat, specific bisericilor reformate de sec. XVIII-XIX din zona Covasna ; de formă dreptunghiulară, pictat pe scînduri de brad ; fond albastru. Se compune din 136 casete pictate, fiecare cu motive florale diferite, vopselele pe bază de apă - tip tempera. A fost confecționat pentru Biserica reformată din Brateș, județul Covasna, care biserică s-a deteriorat la seismul din 1802. A fost renovată ulterior, dar tavanul nu s-a re-montat. În 1912 se montează la Muzeul din Sf.

Gheorghe, în sala festivă, fiind compartimentat în patru suprafețe inegale.

La prima deplasare s-a înaintat beneficiarului o notă informativă privind măsurile generale ce trebuie luate pe plan local și angajamentele factorilor de constatare a stării de conservare a tavanului pictat, în funcție de legislația în vigoare și anume acela de a înainta concluziile finale asupra constatărilor și a condiționării tratamentelor de conservare-restaurare ce urmau să se efectueze.

Din moment ce corelăm cele relatate mai înainte, observațiile ulterioare și prelevările și analizele chimice de probe, s-au tras următoarele concluzii :

1. Controlul macroscopic al stării de sănătate evidențiază :

a) suportul din lemn de brad este în general sănătos, pe ansamblu cu depuneri de praf și murdărie. În câteva locuri prezintă urme ale unor degradări produse de factori biologici, în special în zone marginale care constau din defibrări, putregai brun fibros, găuri de xilofage, rumeguș, fragilizări și pierderi de material, prezintă urme de rășină. Stinghiile limitatoare de casete sînt mai noi decît suportul original, de asemenea și câteva panouri, ele fiind ulterior confecționate. De asemenea se observă că au fost efectuate ulterior fragmentări ale panourilor originale;

b) preparația la nivelul întregii suprafețe a plafonului este neomogenă, inegală și se încadrează în două categorii: din albastru de Prusia și din gips cu liant de on sau var. Calitățile de adeziv ale liantului original sînt complet compromise. Are loc o desprindere generală în funcție de fibrația lemnului-suport, puternică la nivelul inelelor anuale de celule tinere și mai mică la nivelul celor dense. Circa 25% din casetele plafonului original (anul 1760) au fost parțial sau total repictate la 1802-1805, inclusiv cea care conține cele două inscripții suprapuse.

Ulterior, la montarea panourilor în Muzeul județean Covasna din Sf. Gheorghe, au fost înlocuite unele panouri vechi cu unele noi (2-3 casete), ocazie cu care s-au executat fragmentări ale picturii ținîndu-se cont numai de cele 4 suprafețe dreptunghiulare în care a fost așezat;

c) pe lîngă degradările preparației, straturile de culoare mai prezintă :

- degradarea fotochimică și chimică generală a straturilor de culoare care conțin albastru de Prusia ;

- numeroase repictări pot fi întîlnite pe lățimi de 10-15 cm în dreptul celui de al doilea rînd de stinghii limitatoare de casete.

Plafonul are al treilea rînd de limitatoare de casete, diferite de cele precedente, atât ca suport cît și ca dimensiuni, precum și cromatic.

Toate straturile de culoare sînt antrenate în proces evolutiv de desprindere împreună cu preparația și s-au pierdut de pe circa 30% din

toată suprafața. Desprinderea generală este accelerată și de stratul în-
negal de nitrolac aplicat, din relatările de la fața locului prin pulveri-
zare de jos în sus.

Dintre toate casetele, cea mai încărcată este aceea care conține
cele două inscripții suprapuse, unde nitrolacul a format picături brune
în strat gros.

Această "operațiune" de acoperire cu nitrolac limitează foarte
mult posibilitățile de îmbunătățire a stării de conservare a tava-
nului.

2. Analisele de laborator a probelor prelevate evidențiază :

a) suportul din lemn prezintă, în zonele afectate de factorii de bio-
degradare, orificii de zbor de două dimensiuni, care denotă o acti-
vitate stopată a unor coleoptere xilofage, ulterior completată de ac-
tivitatea unor furnici xilofage, iar în zonele cu putregai fibros se e-
vidențiază hife miceliene care arată o mai veche activitate a unor
fungi care degradează lemnul ;

b) preparația, în porțiunile în care este prezentă sub formă de al-
bastru de Prusia, aceasta a degradat și modificat cromatica, de predi-
lecție în zonele de alb ;

c) straturile de culoare originale prezintă o avansată stare de de-
gradare la nivelul liantului. Repictările practicate la 1802-1805, atât
în câmpul casetelor cât și în dreptul stîngiilor limitatoare de casetă
și nitrolacul, sînt omniprezente și sînt în cantități inegale.

3. Investigația preliminară privind autentificarea și datarea, fă-
cută în baza informațiilor bibliografice și a examinării inscripțiilor de
pe piesă (în lipsa fișelor : analitice de evidență și de conservare) duce
la concluzia că tavanul este executat și pictat la 1760, probabil de
L.P. (inscripția L.P. este executată în același caracter ca și pri-
mul text vizibil parțial și este în parte acoperit de strat de culoare
aparținător celui de al doilea rînd de limitatoare de casetă (Lajos
Paal), fiind "restaurată" la 1802-1805 de László Nagy(?).

4. Posibilitățile de conservare restaurare : față de valoarea pa-
trimonială a piesei, e rezultatelor expertizei și a discu-
țiilor cu beneficiarul, rezultă două posibilități de intervenție, cu
mențiunea expresă că pentru ambele modalități de rezolvare se
impune ca necesitate absolută înființarea unei Comisii de conser-
vare-restaurare, formată din specialiști, reprezentanți ai beneficia-
rului și ai forului tutelar, în scopul discutării și avizării propunerilor
de lucru din varianta optimă, atât pentru starea de conservare a pie-
sei cât și pentru cerințele beneficiarului.

Ca atare s-au înșirat cele două posibilități de rezolvare :

a) lucrări parțiale, care implică în general operațiuni de con-
servare, ele fiind următoarele :

- curățire superficială ;

- consolidarea preparației și a straturilor de culoare ;

- desinfectarea preventivă a suportului de lemn și a elementelor
de susținere.

b) lucrări complete de restaurare-conservare (variantă pentru care optăm din punct de vedere al prelungirii în timp a existenței piesei și a întregirii, în detaliu și în ansamblu, a imaginii). Ca atare au fost enumerate principalele operațiuni :

- consolidarea straturilor de preparație și de culoare ;
- obturarea tuturor perforațiilor practicate ulterior în suportul de lemn ;
- încheierea elementelor de panou desfăcute, a crăpăturilor și a fisurilor ;
- consolidarea porțiunilor fragilizate din suportul de lemn ca urmare a agenților de biodegradare ;
- tratamentul preventiv al suportului din lemn conform pct. 4 a .

În continuare operațiunile ar fi : chituire, curățire, vernisare și retuș.

În ambele cazuri s-a recomandat ca la montarea definitivă a panourilor pe tavanul încăperii, acestea să se facă de către beneficiar cu respectarea strictă a orificiilor originale de ancorare și a indicațiilor date de specialiști.

În condițiile enumerate, Muzeul județean Covasna urma să comunice varianta de lucru pentru care opta, ținând cont de indicațiile forurilor tutelare superioare (C.C.E.S.-București și respectiv C.J.C. E.S. Covasna) și asigurarea că la data începerii lucrărilor vor fi fost luate toate măsurile de pregătire a bazei tehnico-materiale. La acest raport expertiză s-au anexat 4 buletine de analiză : 2 chimice și 2 biologice. Toate acestea s-au soluționat în final prin întrunirea la 19 martie 1981 a Comisiei de conservare-restaurare.

În consecință s-a trecut la efectuarea lucrărilor propuse și care sînt redată în detaliu în capitolul tehnologia conservării piesei. Întregul proces de conservare s-a încheiat cu recepționarea lucrărilor efectuate, ale căror concluzii s-au consemnat în probesul-verbal din 24 septembrie 1981.

Problematica. În spațiul consacrat stării de conservare trebuie subliniate anumite caracteristici particulare ce detașează net această piesă de celelalte similare ei. Aceste caracteristici au fost relevate parțial cu ocazia primelor observații asupra piesei, dar ele se conturează complet și devin elocvente în momentul în care redăm situația componentelor materiale originale și a celor de adaos și influența celor din urmă asupra situării piesei în cauză, în domeniul conservării-restaurării practic străin acestui gen de tavane pictate.

Aici, trebuie subliniate rezultatele analizelor microchimice : în general stratificările de preparație și de culoare sînt identice (din 6, un număr de 3 probe de pe panourile vechi). Diferă doar grosimile : creta (var destabilizat de timp și de contacte directe cu apa și de variații mari de temperatură) se situează între 22 μ m și 60 μ m sub un albastru de Prusia între 30 μ m și 70 μ m. Albastrul de repictare, evidențiat și pe panourile vechi și pe cele noi, se prezintă în grosimi între 200 μ m și 400 μ m. Celelalte culori au : roșul 25-100 μ m, galbe-

nul 35-10 μm (originale). Gipsul de pe panourile noi 20-50 μm . Cele nouă probe prezintă cu o grosime constantă o peliculă de nitrolac de 20-30 μm . Această peliculă de nitrolac este net vizibilă și parazitează toate straturile de culoare și preparație depuse pe suport. Pe două probe se dovedesc repictările masive cu ultramarin executate pe alb sau pe albastru de Prusia. La cel de al doilea rând de panouri noi a rezultat o suprapunere pe fond de albastru de Prusia (pigment nou) a unui roșu vermillion.

Nitrolacul (depus pe întreg tavanul) a cauzat cel mai mare prejudiciu, după descompunerea liantului (var) din preparație și din culoare, provocând craclarea bruscă și mărirea densității rețelei de cracluri existente, formarea de desprinderi în formă de "coji de ou" și pierderi de preparație și de culoare de pe mari zone din cauza micșorării rapide a peliculei de nitrolac la momentul pierderii diluantului după ce a fost pulverizat.

Tehnologie. Toate aceste constatări au dus în mod firesc la următoarele operațiuni :

1. Curățire superficială :

- partea de lemn s-a curățat cu perie de rădăcină și din material plastic și prin folosirea aspiratoarelor ;

- partea de pictură s-a curățat cu pensule fine și numai acolo unde a fost posibil. Cu această ocazie s-au scos cuiele vechi și noi cu ajutorul cleștelui și s-au înălțurat stinghiile bătute în cuie pe versoul panourilor.

2. Consolidare :

- pentru partea de pictură s-a utilizat un amestec de 80% ceară de albine cu 20% colofoniu topite în vase cu fierbere indirectă, aplicate cu pensula și apoi călcări cu fierul de călcat și cu ajutorul unei baterii de 4 becuri I.R. de 250 W fiecare, în zonele foarte fragilizate ;

- pentru partea de lemn, zonele fragilizate s-au consolidat cu xylamon Lx-Häertend prin pensulare de 3 ori.

3. Desinfecție :

- s-a utilizat xylamon BN-Klear prin pensularea versoului panourilor din lemn și curățare imediată a scurgerilor de pe suprafața pictată prin tamponări cu tifon sau vată hidrofilă.

4. Curățirea excesului de ceară s-a efectuat cu tampoane, confecționate din vată și tifon, înmuiate în tolue și alcool tehnic de 92° în amestec de 1:1 și 1:3.

În porțiunile în care ceara era mult prea groasă pentru a se putea înălțura numai din tamponare, s-a recurs la recălcări cu fierul încălzit și apoi s-a tamponat.

Atât la consolidări cât și la aceste recălcări, cu fierul, s-a folosit, după caz, hârtie siliconată și melinex.

5. Vernisarea s-a efectuat cu o soluție de ceară 80% plus 20% colofoniu în alcool tehnic 92° și tolue (în proporție de 1:3) în procentaj de 10%. Operațiunea s-a efectuat prin pensulări până la momentul în ca-

re verniul s-a egalizat și amestecul de alcool-toluen s-a volatilizat în mare măsură. S-au folosit pensule de uniformizare din păr.

6. Stoparea crăpării scndurilor componente de panou s-a efectuat prin dăltuirea panourilor și introducerea de tacheți în formă de coadă de rândunică, din lemn de brad uscat, cu fibra rară, încheiați cu clei de oase și totul prelucrat în prese de tîmplărie.

Această tehnologie a fost realizată în condițiile unui flux care a implicat o circulație destul de mare a panourilor în spațiile care ni s-au pus la dispoziție, cu toate străduințele noastre depuse în direcția supunerii panourilor unui minimum de circuit. Reprezentat schematizat ar fi : sală de expoziție - dute/vino - ; atelier de lucru și depozitare - dute/vino ; curte - dute/vino - hol, iar desfășurat : atelier (lucru și depozitare definitivă); manipulare-curte (curățire); manipulare-hol (depozitare de tranzit); manipulare-curte (fotografieri) ; manipulare-atelier (consolidare) ; manipulare-expoziție (desinfecție , consolidare lemn) ; manipulare-atelier (curățire exces de ceară, vernisare, stoparea crăpăturilor și depozitare) ; dublă manipulare-curte (fotografieri).

Întreaga acțiune, tot procesul de conservare s-a efectuat în următoarele condiții de microclimat :

- în atelierul în care s-au efectuat consolidările straturilor de preparație și de culoare, precum și a suportului din lemn, indicatorii de microclimat au fost urmăriți cu un termohigrometru "Metro-Praha". Valorile au oscilat între 78-92% pentru U.R. și 12-20°C pentru temperatură. De menționat că afară, U.R. avea valori cu circa 30% mai reduse în zilele însorite și circa 5-10% mai mari în zilele cu ploaie (acestea din urmă fiind zilele în care s-au efectuat alte lucrări decît cele care ar fi necesitat ieșirea în curte).

În privința materialelor consumate pentru această conservare de mare anvergură putem nota următoarele : ceară, colofoniu, vată hidrofilă, tifon, tolueu, xylamon BN-Klear, xylamon Lx-HMertend, alcool tehnic, hîrtie siliconată (și pentru izolarea panourilor unele de altele), filme AN Leika și 6/9, dia-color, pensule, perii de rădăcină și perii de haine.

La încheierea lucrărilor s-a ajuns la concluzia că numeroase panouri se prezintă în noi dimensiuni și că fragmentarea lor s-a produs în timp, și nu a ținut cont decît de necesitățile de moment, adică de acelea de așezare pe plafoane de diferite dimensiuni. Astfel avem dimensiuni originale de panou : 8 buc. 5,45-1(1,10) m, 18 buc. de 4,45-1(1,05 și 1,10) m, și de noi dimensiuni : 2 buc. 2,70-1(1,10) m, 1 buc. de 4,25-1(1,10) m și 1 buc. 4,05-1(1,10) m toate la un loc formînd un ansamblu de 30/14 m cu 126 casete plus una neidentificată (pierdută) de o suprafață totală de circa 184 mp.

Încercare de datare și de autentificare. Drumul parcurs în scopul acestor încercări se poate puncta după cum urmează : procesul de conservare, studiu bibliografic, investigații și observații pe teren (în

județul Covasna au fost parcurse mai multe localități unde au putut fi observate diferite tipuri de tavane pictate) și în final sinteza teoretică.

Odată cu încheierea întregului proces de conservare aflăm în posesia unor noi date ce pot contura mai exact contextul creației acestui tavan, o posibilitate de autentificare, precum și o nouă perspectivă a anamnezei piesei.

Îndeobște se cunoaște faptul că tavane pictate se prezintă sub diferite forme de manifestare ale creației decorative și grafice a evului mediu, a renașterii, a barocului și a celei populare. Semantica simbolurilor acestui gen de creații poate fi regăsită, în paralel, odată în filiera : Islam, Constantinopol, Turcia și Transilvania și pe de altă parte în : Bizanț, Italia, Germania, Ungaria și Transilvania.

Una din bornele de plecare, de cea mai mare importanță, cea de pe planul filozofic, a constituit-o desigur mișcarea Reformei sub toate formele ei. Tavanele pictate devenind o modalitate de exprimare a dogmelor ei, ca gen de creație artistică, care în timp nu a încetat să prezinte o mare diversitate de exprimare în unitatea ei. Ca atare vom găsi și imagini și reprezentări de scene de gen, nu odată preluate ca atare sau chiar și prelucrate, din manifestările de artă cu specific catolic.

La momentul executării tavanului pictat de la Brateș găsim deja două secole de creație de acest gen în zona județului Covasna, care au ca o caracteristică generală o alăturare și o îmbinare specific locală a creației de vîrf a goticului și a renașterii apusene, a creației populare autohtone și a influențelor resimțite din Asia Mică. În acest sens unul din exemplele de sec. al XVII-lea, de o mare expresivitate, o reprezintă tavaul pictat (mai degrabă desenat) de la Ghelinta (unde întâlnim de altfel o succesiune de fresce din sec. XIII-XV care reprezintă manifestări îndepărtate ale creației de tip bizantin și apusean).

În județul Covasna, biserici reformate sînt semnalate încă din prima jumătate a sec. al XVI-lea, iar în Brateș, se afirmă că această biserică este reformată încă din 1560. În intervalul 1560 și 1760 nu sînt mențiuni speciale în sensul unor schimbări referitoare la biserică sau la tavan. Inscripțiile de pe tavanul pictat ne furnizează informații privind o primă reconstrucție a ei la 1760, iar la 1802-1805 i-au fost adăugate, pe lângă reconstrucție, și un turn cu două clopote.

În județul Covasna majoritatea (și sînt și cu datări) tavanelor pictate aparțin celei de a doua jumătăți a sec. al XVIII-lea și reprezintă, la rîndul lor, un model de confluență de stil și de expresivitate apuseană și răsăriteană.

După modul de casetare și repetiția aproape identică a elementelor de simbol, a cromaticii precum și a heraldicii (leii, stea cu 8 colțuri și berzele) tavanul din Mărtineni și din Moacșa aparțin aceluiași autor care l-a executat pe cel din Brateș. Cele două sînt din prima jumătate a sec. al XVIII-lea, deceniile 4 și 5.

Datările de pe inscripțiile din caseta centrală ne duc,

după consolidarea generală a piesei, la concluzia că : atît prima cît și cea de a doua aparțin celor ce au repictat întregul tavan adică la 1760 și respectiv 1802-1805.

Mai mult, dacă socotim demn de încredere (și înclinăm să credem că este) deoarece conține referiri la cromatică, mod de execuție cu exemplificări pe cît este posibil de concrete și regășibile în tavanul din Muzeul județean din Sf.Gheorghe (Brateș), ziarul "Nemere" din 6 ianuarie 1881 ne duce în situația de a considera ca autor al tîmplăriei și picturii pe János Diák (Kovács), și că acest tavan putea fi executat în deceniul 4 sau 5 din sec. al XVIII-lea, odată cu cel din Moacșa și cu alte 12 tavane.

În baza inscripțiilor existente pe zonele de aplicare ale stînghiilor limitatoare de casete și a informațiilor istoriografice, ca autor al primului strat de repictări și înlocuiri de casete putem afirma că este L.P.(Lajós Pál ?) activ în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, iar ca autor al celui de al doilea strat de repictări și înlocuiri de casete, care fîi încercase pensula de scris tot pe zonele de suprafață nepictate din vecinătatea casetei centrale, bănuim a fi Ladislau Nagy.

Tavanul pictat de la Brateș, intră în posesia Muzeului Secuiesc la 1912 (după fișa analitică de evidență), dar ca mențiuni datate (care au fost trecute tot sub zona stînghiilor limitatoare de casete) se poate afirma că a fost montat în muzeu în septembrie 1921).

Desigur, sîntem conștienți de faptul că încercarea noastră de durare și autentificare nu este completă în modul de argumentare, în consecință credem că acestea pot incita la noi cercetări și parcurgerea unor noi căi în scopul confirmării (sau al infirmării) autorului și perioadei de execuție propuse pentru tavanul pictat din Muzeul județean Sf. Gheorghe-Covasna.

Pe de altă parte, este momentul să semnalăm faptul că acțiunea de acoperire cu nitrolac, efectuată după montarea tavanului în Muzeul Secuiesc din Sf.Gheorghe, a fost executată cu rol de consolidare, dar în completă ignoranță față de tehnica de execuție (frescă) a tavanului și cu urmări dintre cele mai nefaste pentru întreaga suprafață a piesei.

În încheiere, dorim să ne exprimăm sentimentele de grațitudine pentru sprijinul deosebit acordat de Consiliul Culturii și Educației Socialiste, Direcția Artelor și a Instituțiilor de Spectacole, Compartimentul conservare-restaurare, conducerii muzeului Brukenthal-Sibiu, conducerii Muzeului județean Sf.Gheorghe-Covasna și tuturor a celor care au contribuit, într-un fel sau altul, la buna desfășurare a procesului de conservare a tavanului pictat, obiect al acestei comunicări.

**LA CONSERVATION DU PLAFOND PEINT DU MUSÉE
DÉPARTEMENTAL DE SF.GHEORGHE-COVASNA;
PROBLÉMATIQUE, METODOLOGIE ET TENTATIVE
DE LÉGALISATION ET DATATION**

Résumé

L'article présente l'ensemble d'activités exigées par la conservation d'un plafond peint, en cassettes du XVIIIe s. dans le cadre offert par la législation en vigueur. À sont tour, le processus de conservation rend beaucoup plus facile l'identification, la datation d'un objet faisant partie du patrimoine culturel national.

Il en ressort un résultat important en ce qui regarde le contexte d'organisation des laboratoires zonaux, du laboratoire zonal de conservation-restauration de Sibiu et précisément qu'il est bien possible d'aborder des objets de vastes proportions tels que le plafond peint de Sf.Gheorghe-Covasna dans le but de conservation-restauration.